

Recenzja

rozprawy doktorskiej mgr Joanny Buławy-Halasz, pt. „Rehabilitacja osób autystycznych. Studium fenomenograficzne z zastosowaniem teorii społecznej Pierre'a Bourdieu”,
Uniwersytet Szczeciński, Szczecin 2015, ss. 350 (łącznie
z bibliografią, aneksem i streszczeniem)

Wstęp

Przedstawiona do oceny rozprawa doktorska mgr Joanny Buławy-Halasz wpisuje się we wciąż rozwijający się obszar badań nad edukacją i rehabilitacją osób autystycznych. Do zajęcia się tą problematyką mobilizuje współczesnych badaczy przede wszystkim duża liczba zagadnień jeszcze nierozpoznanych, domagających się naukowego opracowania i uporządkowania. Wyzwaniem jest zarówno sam autyzm, a właściwie jego spektrum, jak i funkcjonowanie osoby autystycznej w relacjach socjopedagogicznych. W pierwszym przypadku fundamentalnym problemem pozostaje etiologia autyzmu, rozumianego jako stan chorobowy, a więc także z potencjalnymi nadziejami na skuteczne zapobieganie i leczenie. W drugim natomiast – autyzm okazuje się raczej – różnicowaną z chorobą – niepełnosprawnością, stanowiącą nie tyle problem medyczny, ile społeczny, wpisując się wyraźnie w kierunki badań wyznaczane w ramach interdyscyplinarnych studiów nad niepełnosprawnością. Ważnym wymiarem takiego umiejscowienia problematyki autyzmu jest stosowanie określeń Autysta, Autystyk lub osoba autystyczna, a nie osoba z autyzmem, jako przyjęcie postulatu sformułowanego przez najbardziej zainteresowanych tą kwestią, a więc samych Autystów, podejmujących się wyjaśnienia osobom neurotypowym, że autyzm jest istotą tożsamości Autystów, czego nie da się zmienić żadną terapią.

Bez dobrego rozumienia tych zagadnień oraz przekonującego, to znaczy obiektywnego i przekrojowego ich zaprezentowania trudno sobie wyobrazić udany projekt badawczy poświęcony rehabilitacji osób autystycznych. Badany jest bowiem zazwyczaj wycinek rzeczywistości, ale jego odpowiednie zakorzenienie w szerszym kontekście teoretycznym jest niezbędne zwłaszcza w badaniach prowadzonych w paradygmacie interpretatywnym. Społeczny wymiar zarówno niepełnosprawności, jak i rehabilitacji może i powinien być wiązany z jednej strony z rozwojem teorii socjologicznych, z drugiej natomiast z przełomem

metodologicznym, umożliwiającym naukowe wykorzystanie metod wyrastających z fenomenologiczno-hermeneutycznego korzenia.

Z dużą satysfakcją odnotowuję, że przedstawione założenia mają swoje mocne odzwierciedlenie w recenzowanej pracy. Wobec dość dużej ogólności tytułu rozprawy, który brzmi: „Rehabilitacja osób autystycznych”, dodanie podtytułu jest nie tylko pożądanym i oczywistym zabiegiem uszczegóławiającym, ale jest także deklaracją wyboru paradygmatycznego i teoretyczno-metodologicznego umiejscowienia badanej problematyki. Podtytuł rozprawy: „Studium fenomenograficzne z zastosowaniem teorii społecznej Pierre'a Bourdieu” jest zatem zapowiedzią, w oparciu o którą możemy ustalić, zapoznając się z tekstem, czy autorka w taki właśnie sposób rozpoznała i zinterpretowała rehabilitację osób autystycznych.

Ocena rozprawy

Przedstawiona do oceny praca składa się z pięciu rozdziałów, wstępu, zakończenia, zestawienia wykorzystanej literatury, aneksu oraz streszczenia. Całość zawarta została na 346 stronach, przy czym tekst właściwy rozprawy to 306 stron. Układ treści jest typowy dla opracowania empirycznego, z dwoma rozdziałami teoretycznymi, jednym metodologicznym oraz dwoma rozdziałami, w których zaprezentowane zostały dane empiryczne i ich opracowanie. Przejęta przez autorkę jakościowa perspektywa badawcza determinuje odpowiednie relacje między częściami, które tradycyjnie określa trójpodział teorii, metodologii i empirii. Część teoretyczna jest bowiem raczej nie tyle przeglądem literatury, ile wyrazem ontologicznego osadzenia projektu badawczego, z wyraźnym zaznaczeniem perspektywy epistemologicznej i obranej metodologii. Autorka już we wstępie wykazuje dużą świadomość w tym zakresie, wyjaśniając znaczenie teorii społecznych w konstruowaniu zarówno modelu badań, jak i wyznaczeniu kategorii służących wyjaśnianiu i interpretacji danych empirycznych. Podstawowym wyznacznikiem poprawności metodologicznej opracowania przygotowanego w strategii jakościowej jest spójność teoretycznych założeń projektu badawczego z teoretycznym ugruntowaniem przeprowadzonych analiz i interpretacji danych empirycznych. Po lekturze rozprawy mgr Buławy-Hałas nie mam wątpliwości, że jest to tekst nie tylko poprawny ze względu na wymogi formalne stawiane tego typu opracowaniom, ale także bardzo wartościowy z powodu podjętej problematyki i sposobu jej zaprezentowania.

W rozdziale pierwszym doktorantka skupiła się na wyjaśnieniu relacji między autyzmem a niepełnosprawnością, co nie jest zadaniem łatwym ze względu na potrzebę wnikliwego przeanalizowania biomedycznych, psychologicznych i socjopedagogicznych

modeli definiowania tych pojęć. Autorka dobrze poradziła sobie z tym zadaniem, unikając jednocześnie dość powszechnego błędu w postaci powielania oczywistości oraz niepotrzebnego mnożenia i kompilowania definicji. O erudycji świadczy raczej sposób wykorzystania literatury przedmiotu, a nie bezrefleksyjne przytaczania kolejnych autorów. W rozdziale tym otrzymujemy przekonujące wyjaśnienia na rzecz ujmowania autyzmu jako niepełnosprawności, a nawet superniepełnosprawności. Przyjmując założenia interdyscyplinarnych studiów nad niepełnosprawnością, doktorantka wyjaśnia mechanizmy opresji, marginalizacji i wykluczenia, traktowanych jako wyznaczniki rzeczywistego usytuowania społecznego osób autystycznych. Zestawia te ustalenia z opisanymi wcześniej koncepcjami społecznego uczestnictwa osób niepełnosprawnych, a więc normalizacją, integracją i inkluzją, wraz z ich krytyczną analizą w kontekście ich relacji i niewłaściwych odniesień do praktyki edukacyjnej i rehabilitacyjnej. W rozdziale tym wskazane zostały także kierunki i warunki kształtowania się modelu rehabilitacji, którego współtwórcami są same osoby autystyczne. Rozwijane w tym przypadku koncepcje autonomii, rzecznictwa i samorzecznictwa oraz niezależnego życia świadczą o możliwości czerpania z doświadczeń osób z innymi rodzajami niepełnosprawności oraz budowania szerokich przymierzy, grup współpracujących osób niepełnosprawnych, ich przyjaciół i rodziców oraz specjalistów. Rozdział pierwszy zawiera także kompetentną analizę specyfiki pracy pedagogicznej z osobami autystycznymi. Właściwym przedmiotem badań ocenianej rozprawy jest „sposób rozumienia i oceniania przez terapeutów zjawiska rehabilitacji społeczno-zawodowej dorosłych osób autystycznych”, stąd potrzeba wyjaśnienia specyfiki zarówno społecznej roli pedagoga specjalnego, pracującego jako nauczyciel-terapeuta osób autystycznych, jak i przygotowania teoretycznego gruntu pod dalsze rozważania na temat habitusu i doksy badanych osób.

Napisany z dużym znanstwem problematyki rozdział pozostawia jednak pewien niedosyt, który wiąże się przede wszystkim z dość oszczędnym odnoszeniem się do źródeł obcojęzycznych, co wydaje się szczególnie pożądane we fragmentach odnoszących się do studiów nad niepełnosprawnością. Nie znalazłem również nigdzie wyjaśnienia, w jaki sposób autorka rozumie relację między terminami „rehabilitacja” i „rewalidacja”. Ten drugi pojawia się w całej pracy sporadycznie, często w cytatach, ale jego relacja semantyczna z tytułową rehabilitacją pozostaje niewyjaśniona.

Rozdział drugi poświęcony został przedstawieniu teorii społecznej Pierre`a Bourdieu jako „ramy badawczej rehabilitacji osób autystycznych”. Tę część rozprawy oceniam bardzo pozytywnie ze względu na umiejętne odnoszenie prezentowanych założeń teorii socjologicznej do własnego projektu badawczego. Jest to uporządkowana, autorska relacja, opatrzona

przemysłanymi komentarzami. Ten fragment pracy jednoznacznie ukazuje z jednej strony potencjał teoretycznego zakorzeniania badań społecznych, z drugiej natomiast – teoretwończą moc pogłębionej analizy i interpretacji danych jakościowych. W części empirycznej autorka znacznie bowiem mieć wątpliwości, co do jednoznacznego ujmowania rehabilitacji jako odtwarzania, reprodukcji kultury, przywracania do normy czy dostosowywania do reguł życia społecznego. Rozdział drugi na pewno zyskałby jeszcze na wartości, gdyby zbyt obszerne miejscami cytaty zastąpiono parafrazami z nawiązaniami do teoretycznego ugruntowania studiów nad niepełnosprawnością, które w dużym zakresie wykorzystują także teorię społeczną Pierre'a Bourdieu.

Co do zastrzeżeń, to w rozdziale drugim ujawniła się – pożądana w niewielkim i koniecznym wymiarze – ale dość kłopotliwa i zbędna przy kolejnych powtórzeniach, tendencja do zaznaczania, o czym autorka planuje pisać w dalszych częściach rozprawy. Podsumowanie rozdziału jest natomiast właściwie w całości krytyką opisywanej teorii, a więc powinien to być raczej osobny podrozdział.

Założenia metodologiczne przedstawione zostały w rozdziale trzecim. Objętościowo jest rozdział najskromniejszy, ale nie poczytuję tego za wadę, gdyż najważniejszym celem tej części powinno być metodologiczne dopełnienie ontologiczno-epistemologicznych założeń projektu badawczego, a nie kolejne odkrywanie dawno ustalonych prawideł. W pracach tworzonych w paradygmacie interpretatywnym z zastosowaniem strategii jakościowej ważna jest spójność metodologiczna na etapie gromadzenia i interpretowania danych. Doktorantka już we wstępie zasygnalizowała trudności, z jakimi borykają się badacze starający się ocenić skuteczność rehabilitacji z zastosowaniem ilościowych strategii badawczych. Doceniam przede wszystkim to, że autorka rozumiejąc ideę wieloparadygmatyczności badań społecznych, swój wybór metodologiczny osadziła w teorii jednoznacznie uzasadniającej strategię jakościową jako odpowiednią dla zrozumienia fenomenu rehabilitacji osób z autyzmem. Określone już w tytule rozprawy, studium fenomenograficzne stanowi dobry przykład wykorzystania naukowego potencjału badań uwzględniających humanistyczny i społeczny kontekst działalności edukacyjnej i rehabilitacyjnej. Nie mam zastrzeżeń do sposobu, w jaki sformułowane zostały podstawowe założenia projektu badawczego, a więc jego przedmiot, cele i problemy. O odpowiedzialności metodologicznej autorki rozprawy świadczy również krytyczna prezentacja walorów i ograniczeń wywiadu jako metody pozyskiwania danych, co znalazło swoje odzwierciedlenie w zrealizowanej procedurze badawczej.

Część empiryczną doktorantka postanowiła przedstawić w dwóch, zróżnicowanych formalnie rozdziałach. W pierwszym z nich, zgodnie z założeniami fenomenografii, skupione

zostały obszernie wypowiedzi badanych osób, które przytoczone zostały bez korekty językowo-stylistycznej. Mamy okazję śledzić tok postępowania badaczki, zmierzającej do uchwycenia podstawowych znaczeń nadawanych rehabilitacji przez nauczycieli-terapeutów osób autystycznych. Uzyskane w ten sposób kategorie, obrazujące świadomość badanych w zakresie rozumienia i oceny fenomenu rehabilitacji, wyłonione zostały w procesie zestawiania, porównywania i wstępnego interpretowania znaczeń nadawanych rehabilitacji przez badanych terapeutów. Kontekstualne i teoretyczne osadzenie tych znaczeń jest w tym rozdziale ledwie zarysowane, dominuje natomiast parafraza wypowiedzi respondentów wzbogacona autorskimi komentarzami i wyjaśnieniami. Z dużym zainteresowaniem i zadowoleniem przeczytałem fragmenty poświęcone zestawieniu fenomenograficznie ujętego wizerunku osób autystycznych z hipotezą inteligencji makiawelicznej. Dokładnie takie same ustalenia dotyczą wizerunku osób z niepełnosprawnością intelektualną w literaturze pięknej.

W drugim rozdziale empirycznym uzyskany materiał badawczy został odczytany z zastosowaniem kategorii pojęciowych teorii społecznej Pierre`a Bourdieu. Autorka trafnie rozpoznaje obszary, w których uwidaczniają się habitus i doksa terapeutów. Rozważania na temat budowania kapitału symbolicznego osób autystycznych w kontekście władzy symbolicznej terapeutów są racjonalne i wyważone. Autorka na samym początku rozprawy wyraźnie deklarowała, zgodnie z zaleceniami Bourdieu, że nie uzurpuje sobie prawa ani do moralizowania, ani do pouczania kogokolwiek. Tego zobowiązania dotrzymała, co nie znaczy, że nie dostrzegła w wypowiedziach terapeutów sformułowań, świadczących o ich uwikłaniu w znaczenia typowe dla ujmowania rehabilitacji w kategoriach przemocy symbolicznej. Myślę, że warto było te rozważania skonfrontować z wyzwaniem, jakie stoją przed współczesną pedagogiką specjalną, zwłaszcza w kontekście oddziaływań instytucjonalnych, poddawanych mocnej krytyce na gruncie studiów nad niepełnosprawnością. Znamiennym podsumowaniem podjętych w rozprawie rozważań jest sposób, w jaki autorka podeszła do postulatów rehabilitacyjnych, unikając ich jednoznacznego sformułowania a jednocześnie pokazując praktyczne znaczenie swoich badań. Świadoma własnej władzy symbolicznej, a jednocześnie będąc w pewnym okresie swojej drogi zawodowej terapeutką osób autystycznych, doktorantka pozwoliła sobie tylko na jeden wyraźny i ważny postulat. Dotyczy on stosunku terapeutów do rodziców osób autystycznych, wyrażającego się w dość powszechnym traktowaniu rodziców jako rodzaju przeszkody na drodze ku skutecznej rehabilitacji. W kontekście teorii społecznej Bourdieu kwestia wydaje się oczywista, ale ja odczytuję ten postulat również jako wskazanie dotyczące kształcenia pedagogów specjalnych w zakresie ich kompetencji związanych

z komunikacją społeczną, umiejętnością współpracy, docenianiem superwizji i technik redukujących skutki wypalenia zawodowego.

Podsumowanie

Praca doktorska mgr Joanny Buławy-Halasz świadczy zarówno o osobistym zainteresowaniu autorki podjętą problematyką, jak i rzetelnej pracy nad skonstruowaniem i zrealizowaniem projektu badawczego. Na podkreślenie i pozytywną ocenę zasługuje nie tylko odpowiedzialne podejście do dość rygorystycznych wymogów metodologii badań jakościowych, ale także strona formalna pracy. Tekst jest właściwie bezbłędny pod względem językowym, a zastrzeżenia można mieć jedynie do nielicznych uchybień stylistycznych, powtórzeń czy braku graficznego wyodrębnienia dłuższych cytatów. Warto także unikać powszechnego błędu frazeologicznego i stosować bezwyjątkowo formę „odgrywać rolę”, mimo obecności w licznych publikacjach niepoprawnego związku „pełnić rolę”. Rozprawa motywuje odbiorcę do własnych przemyśleń, co jest jej najlepszą rekomendacją. W trakcie lektury otwierają się nowe pola analiz, konteksty naukowe, publicystyczne i artystyczne, kolejne pytania i nowe wątpliwości. Autorka jest jednocześnie ostrożna i konsekwentna w swoich opiniach, rozważnie zachowując równowagę między subiektywizmem analiz jakościowych, a potrzebą zobiektywizowanego podsumowania. Należy też docenić wkład autorki w promowanie humanistycznego paradygmatu pedagogiki specjalnej, opartego nie tylko na niebudzącym żadnych zastrzeżeń szacunku wobec człowieka i jego niezbywalnych praw i wolności, ale także na doborze metod badawczych podkreślających humanistyczne zakorzenienie nauk o wychowaniu. Uważam, że odpowiednio dostosowana do potrzeb wydawniczych rozprawa powinna ukazać się drukiem.

Wniosek

Biorąc pod uwagę zaprezentowaną ocenę rozprawy doktorskiej mgr Joanny Buławy-Halasz, pt. „Rehabilitacja osób autystycznych. Studium fenomenograficzne z zastosowaniem teorii społecznej Pierre'a Bourdieu”, uważam, że praca spełnia ustawowe wymogi stawiane dysertacjom doktorskim, stanowi bowiem nowatorskie i poprawnie zrealizowane ujęcie ważnej problematyki naukowo-badawczej. Wnoszę zatem o dopuszczenie mgr Joanny Buławy-Halasz do dalszych etapów postępowania w przewodzie doktorskim.

Joanna Włodarczyk